

PAPER

BXSRNING XORIJGA YUBORILGAN TALABALARI HAQIDA BA'ZI MULOHAZALAR

Nuridinov Turdali Qambarovich ^{1, *} and Zokirova Ruxshona Zufarjon qizi²

¹ Qo'qon DU Tarix kafedrası dotsenti (PhD)

² Qo'qon DU Gumanitar fanlar va tillar fakulteti tarix yo'nalishi I kurs talabasi

* nuridinov3141@gmail.com

Abstract

Ushbu maqolada XX asr boshlarida Buxorodan xorijga – Turkiya va Germaniyaga tahsil olish uchun yuborilgan talabalar bilan bog'liq masalalar yoritilgan. Mazkur jarayon BXSR mavjud bo'lgan 1920–1924 yillarda hukumat darajasida amalga oshirildi. Murakkab davrga qaramasdan F.Xo'jayev boshchiligidagi hukumat tomonidan amalga oshirilgan talabalarni xorijga yuborish masalasi davriy matbuot va arxiv materiallari asosida yoritilgan.

Key words:

Germaniya, Fitrat, Buxoro, yosh talabalar, F.Xo'jayev, maorif, gazetalar, qatag'on siyosati.

KIRISH

Bugungi kunda jahonda yuz berayotgan global siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlar, xalqlar o'rtasidagi tinchlikni saqlash va barqarorlikni ta'minlash insoniyat oldidagi muhim masalalardan biridir. Dunyo xalqlarining siyosiy, iqtisodiy, madaniy sohalaridagi hamkorligi xalqaro o'rtasidagi tinchlik, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatib, bugun global dunyoning ajralmas xususiyatiga aylandi. Shu nuqtai nazardan xalqimizning turli davlatlar

bilan olib borgan madaniy aloqalari tarixini o'rganish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, sovet davrida buzib talqin qilingan tarix sahifalarini ilmiy asosda yoritish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Jumladan, mazkur masalalar doirasida sovet hokimiyati yillarida Buxoro XSRda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayotdagi o'zgarishlar, bolsheviklarga qarshi kurash masalalari tadqiq etilgan. Biroq, BXSRning sovet respublikalari, Sharq va G'arb davlatlari bilan olib borgan madaniy aloqalari, ularning

Compiled on: December 16, 2025.

Copyright: ©2025 by the authors. Submitted to Advances in Science and Humanities for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

natijalari, ahamiyati kabi masalalarga yetarli e'tibor qaratilmagan. Ayni shu holat masalani yaxlit tarzda, maxsus tadqiqot ob'yekti sifatida o'rganish naqadar muhim ekanligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

XX asr boshlarida Buxoroning ijtimoiy-siyosiy hayotida katta o'zgarishlar ro'y berdi. Iqtisodiy jixatdan kuchaygan yirik savdogar-sanoatchilarining ilg'or namoyondalari orasida dunyoviy bilimlarni egallash, jamiyatni isloh qilish harakati vujudga keldi. Turkiston o'lkasidan farqli ravishda Buxoro jadidlari nafaqat rus mustamlakachiligiga, balki o'rta asr boshqaruvini amalga oshirayotgan amir istibdodiga ham qarshi edilar. Sovet hokimiyati yillarida O'zbekiston va uning hududida mavjud bo'lgan respublikalarning xorijiy mamlakatlar bilan olib borgan aloqalari, jumladan, ta'lim sohasidagi hamkorlik masalalari yetarlicha o'rganilmagan yoki bir tomonlama talqin etilgan. Tadqiqot davomida bir qancha arxiv manbalariga murojat etildi. Bugungi kunda O'zbekiston hayotidagi ulkan o'zgarishlar xalqimiz tarixining yuqoridagi masalalar bilan bog'liq sahifalarini ilmiy asosda chuqur o'rganishni dolzarb masala sifatida kun tartibiga qo'ymoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir" [1. - B. 29].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Chunonchi, ko'plab tadqiqotchilar bu davrni quyidagi jihatlariga e'tiborlarini qaratadilar: siyosiy masalalar, Buxoro talabalarini ijtimoiy ahvoli, Sovet davridagi Buxoroning yuritgan siyosati, yosh talabalarni repressiyaga uchrashi. Tadqiqotlarni shu yo'nalishlar jihatidan ko'rib chiqish, tahlil qilish va amalga oshirilishi kerak bo'lgan jihatlarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir. Shu jihatdan maqolada qiyosiy tahlil usulidan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

XX asr boshida Buxoro amirligi iqtisodiy hayotining Rossiya kapitaliga qaramligining kuchayishi, Sharq mamlakatlaridan Eron va Turkiyada ro'y bergan ijtimoiy - siyosiy jarayonlar Buxoroning ichki hayotiga o'zining ta'sirini ko'rsatmasdan qolmadi. Buxoroning ilg'or jamoatchiligi vakillari mamlakatni iqtisodiy qoloqlik va siyosiy qaramlikdan qutqarish yo'llarini topishga harakat qildilar. Mavjud vaziyatni teran his qilgan Buxoro jadidlari jamiyat oldidagi muammolarni hal etishning eng to'g'ri yo'li ilm- ma'rifat ekanligini angladilar va 1910-yilda iqtidorli yoshlarni chet elda tahsil olishlarini tashkil qilish maqsadida "Tarbiyai atfol" jamiyatini tuzdilar [2. -B. 84]. Mazkur jamiyat garchi 1917-yil fevraliga qadar yashirin ravishda ish olib borgan bo'lsada, Buxoro yoshlarini xorijga tahsil olish uchun yuborishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Buxoro yoshlarini asosan, Turkiyaga o'qishga yuborish Buxoro jadidlari faoliyatining eng muhim yo'nalishlaridan hisoblangan. Buxoro jadidlari xorijga yoshlarni tahsil olishga yuborish orqali mamlakatni iqtisodiy qoloqlik va siyosiy qaramlikdan xalos qilishni mo'ljallagan edilar. Arxiv hujjatlarida saqlangan ma'lumotlarga ko'ra, 1910-yilda Istanbulda 50 nafar Buxoro yoshlari tahsil olgan edi [3. 4-varaq]. S. Ayniyni ma'lumotlariga ko'ra 1912-yilda Buxoro yoshlarining 30 nafari Turkiyada tahsil olgan bo'lib, ularning orasida U. Po'latxo'jayev, O. Po'latxo'jayev, A. Fitrat kabi yosh buxoroliklarning bo'lg'usi arboblari ham bor edi [2. -B. 88]. Birinchi jahon urushi va undan keyingi davrda Buxoro va Rossiyada yuz bergan tarixiy jarayonlar yosh buxoroliklarning yoshlarni xorijga yuborish tadbirlariga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

1920-1924 yillarda mavjud bo'lgan Buxoro Xalq Sovet Respublikasi (BXSR) hukumati a'zolarining asosiy qismi yosh buxoroliklar bo'lib, ularning bir qator namoyondalari Turkiyada tahsil olgan edilar. Mavjud murakkab vaziyatga qaramasdan ular Buxoroning iste'dodli yoshlarini chet mamlakatlarga tahsil olish uchun yuborish ishlarini olib bordilar va bu masalada muayyan yutuqlarga erishdilar. Yangi jamiyat qurayotgan Buxoro respublikasi uchun kadrlar tayyorlash masalasi dolzarb masalalardan bo'lib, bu masalada Turkiya alohida o'ringa ega bo'lgan. 1922-yil

7-oktyabrda Buxorodan 25 nafar talaba BXSР maorif nozirliги tomonidan nozir muovini Ismoil Sadir rahbarligida tahsil olish uchun Turkiyaga yuborildi [4. 89-varaq]. Buxoro talabalari Boku orqali Tiflis- Botumi yo'nalishida BXSР vakillari Sulaymon va Ibrohimlar rahbarligida Turkiyaning Samsun shahriga yetib bordilar [5. № 76, 1922-yil, 27-mart].

Buxorodan Turkiyaga yuborilgan talabalarning moddiy ta'minoti masalasi doimiy ravishda BXSР hukumati, xususan, maorif nozirligining doimiy nazoratida bo'lgan. Lekin pul mablag'lari Buxorodan to'g'ridan-to'g'ri jo'natilmasdan, Rossiya orqali Turkiyaga yuborilishi muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqargan.

Ozərbayjon respublikasi ham Buxoroning yosh talabalarini tayyorlash ishida baholi qudrat o'z yordamini ko'rsatdi. BXSР hukumatining nashri bo'lgan "Buxoro axbori" gazetasining Bokudagi vakili Muhiddin Rafiq boshchiligida 5 nafar talaba 1922-yil mayning boshlarida Bokuga yuborildi [5. № 82, 1922-yil, 4 may]. 1921-yil 23-aprelda O'zbek ilmiy komissiyasi yig'ilishida "Turkiston yoshlaridan eng qobiliyatlarini zudlik bilan xorijga yuborib, u yerdan eng taraqqiy etgan va eng qudratli bo'lgan o'rta va oliy tahsil olish imkoniyatini berishdir", - deb ta'kidlangan edi [5. № 89, 1922-yil, 8 iyul]. Bu davrda Germaniyaning turli doiralarida Buxoroga, uning xo'jaligi, tarixi, madaniyati va xo'jaligiga qiziqish ortib bordi. Nemis gazetalaridan birida "Buxoro o'quvchilari Germaniyada" deb nomlangan maqola e'lon qilindi. Mazkur maqolada Buxorodan bir necha yuz bola tashrif buyurgani, ularning Germaniya universitetlari, maktablari, hunarmandchilik o'quv yurtlariga ma'lumot olish uchun kelganliklari "Sharq uyg'onishi" deya baholanadi [6. 34-varaq].

1922-yilda Buxorodan Germaniyaga jo'natiladigan 46 nafar o'quvchi tanlab olindi. Ular 10 yoshdan 24 yoshgacha bo'lgan 46 kishini tashkil qilgan. Buxoro yoshlaridan 45 kishi Abdulvohid Burxonov (Munzim) hamrohligida Germaniyaga jo'natilishi belgilandi. Yakuniy ro'yxatda o'quvchilar soni 42 tani tashkil etib, ularga hamrox qilib, Abdulvoxid Burxonov, Fyodor Kemnis, Mirzaabduvoxid Mirzaburxon, Olimjon Idris tayinlanadi [7. 26-27-varaqlar]. F. Xo'jayev boshchiligidagi hukumat Germaniyaga tahsil

o'lish yuborilgan talabalarning moddiy ta'minoti masalasiga doimiy ravishda katta ahamiyat qaratib kelgan. Madaniyat delegatsiyasi 1922-yil sentyabr oyidan 1923-yil avgustgacha yoshi katta o'quvchilarga oyiga 35 oltin rubl miqdorda nafaqa to'lagan bo'lsa, 1923-yilning avgust-dekabr oylarida 50 so'mdan, dekabr oyidan boshlab 75 oltin rubl miqdorda nafaqa ola boshladi [8. 159-varaq]. Germaniyaga o'qishga yuborilgan buxorolik talabalar ustidan mazkur mamlakatda faoliyat olib borgan sovet davlat idoralari nazorati o'rnatilgan bo'lib, belgilangan qoidalarining bajarilishini nazorat qilish sovet davlatining Germaniyadagi muxtor vakili Krestinskiy tomonidan amalga oshirilgan [9. 26-varaq].

SSSR davlat muassasalarining Buxoro talabalari ustidan nazoratini o'rnatish masalasi kun tartibidagi dolzarb masala bo'lib, sovet organlari barcha choralar bilan uni doimiy ravishda kuchaytirib bordilar. 1923-yil 10-sentyabrda Berlindagi Buxoro talabalari ustidan RSFSRning Germaniyadagi elchisi tomonidan nazorat o'rnatishga qaror qilinadi [10. 117-varaq]. Sovet davlat muassasalari Buxoro yoshlari ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadida 1923-yil 19-sentyabrda Berlinda tahsil olayotgan BXSР o'quvchilarining ahvolini o'rganib chiqish masalasini ko'rib chiqdi [11. 2-varvq]. Shu bilan birga bolsheviklar hukumati BXSРning Germaniya bilan iqtisodiy hamkorligini tugatish yo'lini olib bordi va 1923-yil 17 dekabrda BXSРning Berlindagi savdo vakolatxonasini tugatish haqida qaror qabul qilindi [12. 3-varaq]. Natijada Germaniyada tahsil olayotgan Buxoro talabalari moddiy ta'minotsiz qoldirildi. Shuningdek, sovet davlat muassasalari Buxoro hukumatining Germaniya banklariga qo'yilgan 26 ming funt sterling mablag'ini 1923-yil 19-noyabrda tortib oldi va u sovet moliya tashkilotlari hisobiga o'tkazildi [13. 21-varaq]. 1924-yilning o'rtalariga kelganda Germaniyaga yuborilgan buxorolik talabalar hayoti ustidan bolsheviklarning to'liq nazoratini o'rnatish va ularni ortga qaytarish ishlari boshlandi. 1924-yil 20-iyunda BXSРning Moskvadagi vakolatxonasida BXSР Nozirlar Sho'rosi raisi F. Xo'jayev va uning o'rinbosari K. Otabekovlar qatnashgan qo'shma yig'ilishda O'rta Osiyo kommunistik universiteti rektori G. Meyerzon Berlindagi Buxoro talabalari

ustidan rahbar etib tayinlandi. 1924-yil 24-iyunda esa Buxoro yoshlarini Germaniyadan qaytarish maqsadida Berlinga yuborildi [8. 246-varaq].

XULOSA

Xulosa sifatida aytadigan bo'lsak, Germaniyadan qaytarilgan Buxoro talabalarining taqdiri fojiali tugadi. Ular 1937-yilgi katta terror qurboniga aylandi, bir qismi esa muxojirlikni tanladi. Sovet totalitar tuzumi ma'rifat izlagan xalqimizning bir guruh yoshlarini qatag'on mashinasining qurboniga aylantirdi. Vatanimiz istiqloлга erishgandan keyingi davrda ularning pok nomi oqlandi, ularning ma'naviy merosini o'rganish va xalqimiz orasida targ'ib qilish bugungi kunda ziyolilarning muhim vazifalaridan biri sifatida kun tartibiga qo'yilmoqda. Yuqoridagi faktlar xalqimiz har qanday qiyinchiliklarga qaramasdan ilm-ma'rifatga intilganini, o'z davrida ta'lim sohasi rivojlangan davlatlar bilan keng hamkorlik olib borganligi bugungi kunda uchinchi renesans asoslarini barpo etish yo'lidan borayotgan yangi O'zbekiston ta'lim tizimining buyuk an'analari, mustahkam asoslari borligini yana bir bor ko'rsatib turibdi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўли-мизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.: “Ўзбекистон”, 2018.
2. Айний. С. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар. – Москва: СССР халқлари Марказий давлат нашриёти, 1926.
3. O'zbekiston Milliy Arxivi (O'z MA), 3-fond, 1-ro'yxat, 155-ish.
4. O'z MA MA, 56-fond, 1-ro'yxat, 38-ish.
5. “Бухоро ахбори”.
6. O'z MA, 56-fond, 1-ro'yxat, 52-ish.
7. O'z MA, 56-fond, 1-ro'yxat, 35-ish.
8. O'z MA, 48-fond, 1-ro'yxat, 239-ish.
9. O'z MA, 48-fond, 1-ro'yxat, 194-ish.
10. O'z MA, 47-fond, 1-ro'yxat, 196-ish.
11. O'z MA, 47-fond, 1-ro'yxat, 425-ish.
12. O'z MA, 47-fond, 1-ro'yxat, 445-ish.
13. O'z MA, 47-fond, 1-ro'yxat, 458-ish.